

Ajankohtaiset

Luhkkár Jovn' Ásllat – sankari ja antisankari

Dálvadas-kokoelman ja lähisuvun suullisen perinteen piirtämät kuvat mestarikertoja Aslak Guttormista

Turun yliopiston folkloristiikan ja uskontotieteen Lauri Honko -luento

Taarna Valtonen

Hyvät kuulijat. Kiitän lämpimästi kutsusta päästä pitämään Lauri Honko -juhlaluentoa. Täytettävänä on isot saappaat sekä siinä mielessä, kenen nimikkoluentoa pidän että siinä mielessä, kenen jälkeen sitä pidän. Edellisen juhlaluennon pitäjän, dosentti Lassi Saressalon tuotannolla on nimittäin ollut kauaskantoinen merkitys omalle uralleni.

Olen itse alkuperäiseltä koulutukseltani saamen kielen tutkija ja historialliseen aikaan erikoistunut arkeologi-etnologi. Fennougristiikan perintönä saamen kielen tutkimukseen katsotaan kuuluvan kielentutkimuksen lisäksi kaikenlaisten saamen kielillä tuotettujen tekstien, myös kerronnan ja kirjallisuuden, tutkiminen. Tällainen monitieteinen tausta sopii hyvin saamentutkijalle, jona itseäni nykyään pidän. En siis ole oikea folkloristi, mutta uskon voivani tarjota kiinnostavia näköaloja saamelaiseen kerrontaan.

Luentoni aiheena on Luhkkár Jovn' Ásllat, Aslak Guttorm, tenonsaamelainen mestarikertoja. Kuvaan häntä kertojasankarina: mitä, miten, missä, kenelle ja miksi hän kertoi, mutta myös sitä, miten hänet itsensä kuvattiin kerronnassa antisankarina. Tämä kuva muodostuu toisaalta ulkopuolisten keräämien aineistojen, kuten Dálvadas-kokoelman, toisaalta lähisuvun suullisen muistitiedon ja kerronnan välityksellä. Lopuksi pohdin sitä, miten muodostuva ristiriitainen kuva, sankari–antisankari, mahdollisesti kuvastaa yhteisön sisäisiä sosiaalisia rajoja.

Luentoni aihe liittyy siihen, että Turun yliopiston Saamelaisen folkloren tutkimusprojektin *Dálvadas*-kokoelma valittiin syyskuussa 2024 Unescon *Maailman muisti* -ohjelman kansalliseen rekisteriin. Tämä Lauri Hongon johtama, vuosina 1967–1975 toiminut projekti on edelleen laajin saamelaisen perinteen tallennushanke Suomessa. Sen kohteena ollut tenonsaamelainen Dálvadasin kylä ja sen kulttuuri eivät vastaa keskivertosuomalaisen stereotyyppistä käsitystä saamelaisuudesta, sillä kyseessä oli tuohon aikaan ja on osin edelleen maataloudesta ja käsitöistä elantonsa saavien ihmisten yhteisö, jossa vain muutamalla perheellä oli poroja. Juuri tästä syystä Unescon *Maailman muisti* -ohjelmaan pääseminen

on ollut erityisen merkityksellistä dälvadaslaisille. Dälvadaslainen ystäväni totesikin, että vihdoinkin tuntuu, että heidänkin kulttuurinsa tunnustetaan olevan oikeaa saamelaisuutta, ja pyysi välittämään kiitoksensa Turun yliopistolle Unescon ohjelmaan hakemisesta.

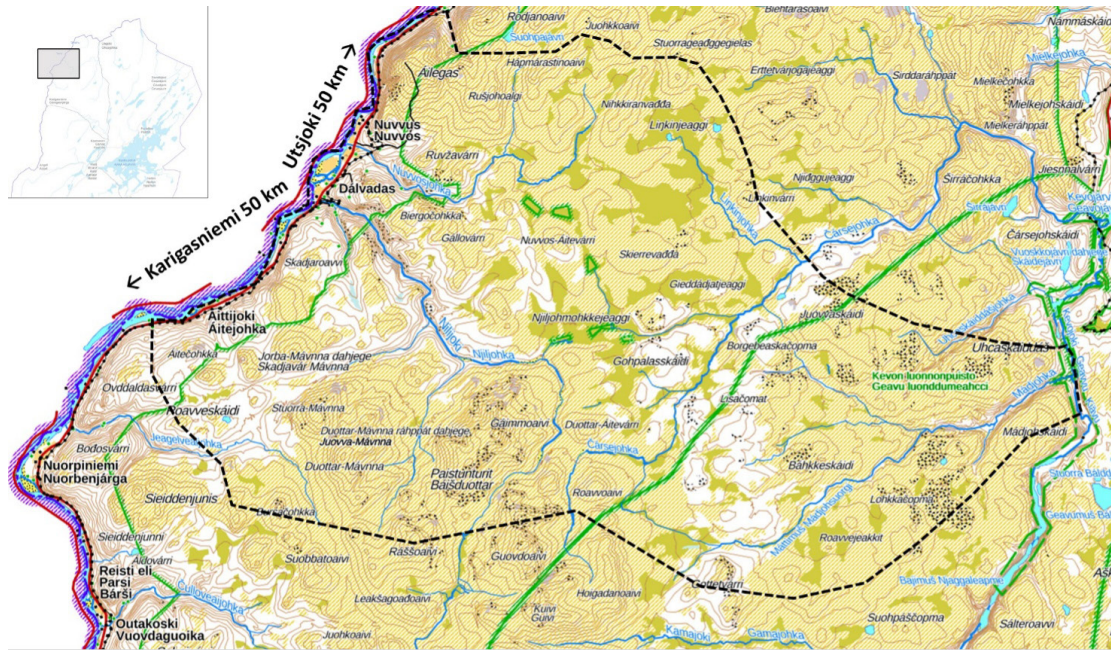
Matkani Dälvadasin maisemiin

Päädyin itse tutustumaan Dälvadas-projektin materiaaleihin aivan sattumalta. Ensikontaktini niihin oli Lassi Saressalon laudaturtyö *Talvadaksen kylän etnohistoriallinen kehitys* (1982), jonka löysin sattumalta Helsingin yliopiston kirjaston kokoelmista. Se edusti juuri sellaista tutkimusta, jota senhetkinen kansatieteen ja saamen kielen välillä ailahteleva opiskelijaminäni kaipasi. Useana kesänä sen jälkeen kuljin Paistunturissa etsimässä ja dokumentoimassa turvekotia ja niiden jäänteitä sekä muita elinkeinonharjoittamiseen käytettyjä paikkoja oppainani tuosta kirjasta valokopioituja karttoja.

Näillä matkoilla vierailin ystäväni luona Aittijoella (pohjoissaameksi Áitejohka tai Luhkkár-báiki), Dälvadasin naapurikylässä. Siellä minulle kerrottiin kylässä aikoinaan vierailleista tutkijoista, joiden kokoamia aineistoja on jossain etelässä. Rivien väliin kirjoitettuna toiveena oli, että pystyisin ehkä hankkimaan heille kopioita niistä. Jossain kohtaa löytyi sitten ainakin yksi oikea osoite: Turun yliopiston *Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkiston* (HKTL) *Folkloristiikan ja uskontotieteen kokoelman* (TKU) *Talvadas-kokoelma*. Päätin lähteä tutustumaan siihen paikan päälle. Päätöksellä oli pitkäkantoisia seurauksia, sillä sen jälkiä olen kirjoittanut Dälvadas-kokoelmaan enemmän tai vähemmän perustuvat kaksi kandidaatintutkielmaa (Valtonen 1999; 2003a), kaksi gradua (Valtonen 2003b; 2003c), väitöskirjan (Valtonen 2014) sekä useita artikkeleita (esim. Valtonen 2020) eikä loppua näy.

Sittemmin Dälvadas-projektin aineistoa on hyödynnetty myös muutamissa muissa tutkimushankkeissa, joissa olen mukana. Oulun yliopiston Giellagas-instituutissa on ollut vuodesta 2016 käynnissä usean tutkijan vetämä *Máinnasheargi*-projekti, jossa tutkitaan Suomessa asuvien inarin-, koltta- ja pohjoissaamelaisten suullista perinnettä. Tämän projektin tuloksena on valmistunut vuonna 2016 dälvadaslaista sukujuurta olevan Serge Rasmuksen pro gradu -työ *Vearbbaid duddjomin: aspektuála vearbasuorgásat Luhkár Jovn' Ásllaha muitalusain* (Verbejä veistelemässä: aspektuaaliset verbijohdokset Luhkár Jovn' Ásllatin kertomuksissa), ja tekeillä on toinen, Aino Valovirran gradu *“Gáranas, mitaluvvui dolin, das lei beassi soahkegeažis” – Hállojuvvon máinnasgiela viiddes intonašuvdnaovttadagaid guorahallan* (“Korppi, kerrottiin muinoin, sillä oli pesä koivunlatvassa” – Puhutun máinnas-kielen laajojen intonaatiojaksojen analysointia). Niiden pääaineistona on Luhkár Jovn' Ásllatin kerrontaa vuodelta 1956.

Máinnasheargi-projektin alaprojektina on toiminut minun, Marja Montosen ja Karina Lukinin vetämä *Luhkkáraččaid máinnasárbi – Luhkkáraš-suvun kertomuserintö* -projekti. Se on keskittynyt tutkimaan Aittiojen Guttormien eli Luhkkáraš-sukuhaaran kertojia ja kerrontaa. Sen jäsenistä Marja Montonen (Luhkár Jovsset Jovsset Marjatta Marja) kuuluu tähän sukuun. Hankkeen puitteissa on toistaiseksi kerätty aineistoa suvun jäseniltä ja eri arkistokokoelmista kahdesta merkittävästä kertojasta Luhkár Jovn' Ásllatista ja serkustaan Luhkár Jovsset Jovssetista eli Taka-Lapin Joosepista eli Josef Guttormista, joka on myös Marja Montosen isoisä. Kenttätyöt ovat sujuneet hyvin ja suku on ottanut ajatuksen tutkimuksesta erittäin innostuneesti vastaan.

Kartta 1. Aittijoki, Dálvadas ja Nuvvus sijaitsevat Utsjoen kunnassa Tenon rannalla noin 50 kilometriä Karigasniemestä alavirtaan ja Utsjokisuun kuntakeskuksesta ylävirtaan.

Luhkkár Jovn' Ásllat: lyhyt elämäkerta

Dálvadas-projektin varsinainen kohde oli tietenkin Dálvadasin kylä Ylä-Tenolla, Utsjoen kunnassa. Sen puitteissa koottiin kuitenkin verrokkiaineistoa kahdessa naapurikylässä: Nuvvukessa ja Aittijoella. (Kartta 1.) Näistä Aittijoki on minulle läheisin ja se on myös Luhkkár Jovn' Ásllatin kotipaikka. Siihen kuuluu yhden perheen kantatilasta jakautuneet talot, etelästä pohjoiseen Aittijoki eli Aitejohka, Lukkaripaikka eli Luhkkárbaiki, Valljášjohnjálbmi, Tenoranta eli Garranjárga sekä Hanasoja eli Hánasája. Näistä Valljášjohnjálbmi oli Luhkkár Jovn' Ásllatin talo.

Kaikki nämä talot ovat Luhkkárin eli ”kalastajalappalainen Olof Olofsson Guttormin” (1818–1899) poikien ja heidän jälkeläistensä taloja. Luhkkár oli Utsjoen lukkari, katekeetta ja talollinen, joka muutti Tenon rantaan Aittijoen suun pohjoispuoliselle kentälle noin 1845. Tuolloin perustetun tilan nimi oli ensimmäisissä asiakirjoissa *Aittojoki*. Saamelaisen tavan mukaan paikkaa kutsuttiin kuitenkin sen omistajan mukaan nimellä Luhkkár báiki ’Lukkarin asuinpaikka’. Tähän pohjautuu kylän toinen nimi eli Luhkkárbaiki, suomalaistettuna Lukkaripaikka. Siksi näitä kahta nimeä kantavat myös kylän vanhin ja toiseksi vanhin tila. (SKS KRA.SP.49368 (1954); Solbakk 2001, 511; Nahkiaisaja 2016, 403.)

Luhkkár oli tämän luennon päähenkilön Luhkkár Jovn' Ásllatin isän isä. Jovn' Ásllat, suomalaisittain Aslak (Aaslakka) Guttorm (1891–1972) tunnettiin lähipiirissä, etenkin lasten kesken, myös nimellä Nenná. Tätä nimeä ei kuitenkaan etenkään aikuisten ollut sopivaa käyttää hänen kuultensa, vaikka sitä muuten kotiloissa käytettiin. Saamelaisen nimityskäytännön mukaan hänestä käytettiin kunnioittavasti joko patronyyminimeä (Luhkkár Jovn' Ásllat tai Jovn' Ásllat) tai etunimen ja sukulaistermin yhdistelmää (esimerkiksi *Jovnna-eahki* ’Jovnna-setä’).

Jovn' Ásllat oli perheensä vanhin lapsi ja hänellä oli kahdeksan sisarusta: neljä veljeä ja neljä sisarta. Näistä vain kaksi jäi Jovn' Ásllatin lisäksi asumaan kylään. Lapsista neljänneksi vanhin, Luhkkár Jovn' Ánde asettui asumaan Aittijoen kyläkentän alavirran päähän. Tila kantaa nimeä Luhkkárbáiki. Luhkkár Jovn' Jovna, toiseksi nuorin poika asettui asumaan kentän ylävirran päähän. Tilan nimenä on Aittijoki. Sisar Luhkkár Jovn' Gutnel nai Uula Tenorannan (aik. Paltto), Risten Ovllán, ja he perustivat yhdessä Tenorannan eli Garranjárgan tilan Aittijoen ja Dálvadasin väliin. Toinen sisar Luhkkár Jovn' Risten avioitui naapurikylään Dálvadasiin Ovllá Sámmol (Ola Samuel) Rasmusin kanssa. (Solbakk 2001, 514–520.)

Jovn' Ásllat eli pitkään poikamiehenä ja kulki kodin ulkopuolella tienaamassa rahaa erilaisilla lyhytaikaisilla töillä. Nuorena, etenkin ennen ensimmäistä maailmansotaa ja sodan aikana nälkävuosina, hän kävi usein töissä Varanginvuonolla Norjan puolella. Siellä hän teki pääasiassa niin sanottuja rantatöitä eli esimerkiksi perkasi kalaa ja syötitti pyydyksiä.

Kuva 1. Luhkkár Jovn' Ásllat matkalla kauppareissulta kotiin viimeisen päälle huolellisesti pukeutuneena Tenon jäätillä vuonna 1955. Kuva: Jorma Heinonen, Museovirasto, Suomalais-ugrilainen kuvakokoelma. CC BY 4.0.

Kotiseudulla hän muun muassa pyysi riekkoja myyntiin ja avusti satunnaisesti porotöissä, vaikka aittijokelaisilla ei koskaan omia poroja ollutkaan.

Vuonna 1938 Jovn' Ásllat avioitui Priita Henrikintytär Sarren, Heandarát Biretin (1909–1998) kanssa. Heandarát Biret oli kotoisin Länsi-Inarista Vaskojoen pohjoispuolisesta Heikkilän uudistalosta. Hän joutui lähtemään pikkupiiaksi Utsjoelle 11–12-vuotiaana perheen köyhyyden takia. Tuohon aikaan utsjokelaiset pitivät inarinsaamelaisia itseään huonompina, ja puolustuskyvytön lapsi joutui kokemaan todella ikävää kohtelua. Tämän seurauksena Heandarát Biretistä kehittyi napakka ja joka tilanteessa pärjäävä ihminen. (Birit Katekeetta, TKU/A/69/46; Briitta Guttorm, TKU/A/73/108; Guttorm 1980; Mattus 1993.)

Jovn' Ásllat tutustui tulevaan vaimoonsa, kun tämä oli piikomassa Nuvvuksessa Jovn' Ásllatin serkun Luhkkár Ándde Jovnnan, Jouni Guttormin (liikanimeltään Kovaääninen) talossa. Perheen kertomuksen mukaan pitkäaikaisen poikamiehen kesytti lopulta mukavuudenhalu: oli niin mukavaa, kun lämmin puuro odotti aamulla valmiina. Avioituminen inarinsaamelaisen piian kanssa ei ollut kuitenkaan kaikille sukulaisille mieleen. Pariskunnalle syntyi yksi lapsi, joka kuoli vauvana. (Birit Katekeetta, TKU/A/69/46; Briitta Guttorm, TKU/A/73/108.)

Aviopari asettui asumaan Jovn' Ásllatin itselleen Aittijoen kentän alapäähän rakentamaan pieneen taloon, jossa oli tupa, kamari ja kylmä lautaeteinen. He elivät taloudellisesti vaatimatonta elämää: tarvittavat rahat hankittiin tekemällä käsitöitä. Jovn' Ásllat oli tarkka ja taitava puutöiden, kuten veneiden, ahkioiden, huonekalujen ja ovien tekijä, muttei aikaansaavimmasta päästä työmiehiä. Heandarát Biret puolestaan oli mestari kaikissa nahka- ja tekstiilikäsitöissä ja muutenkin kova työntekijä. Lisäksi pyydettiin syömäkalat ja kerättiin marjoja, myös myyntiin. Lehmiä heillä ei ollut, vaan maito haettiin sukulaisilta naapuritaloista. Muut elintarvikkeet ostettiin Kaarasjoelta tai Rovisuvannosta. Sukulaiset ovat luonnehtineet pariskuntaa viimeisiksi vanhan ajan saamelaisiksi: heillä oli kodin ulkopuolella kulkiessa aina päällään saamenpuku eli *gákti* asusteineen, he kulkivat veneellä moottoritta sauvomalla tai soutamalla ja muutoinkin noudattivat vanhan ajan tapoja.

Luhkkár Jovn' Ásllat tutkimushistorian kestotähtenä

Aittijoen Luhkkárašit ovat olleet huomattavan monen tutkijan ja matkaajan haastateltavina ja kuvattavina viimeisen sadan vuoden aikana. Kirjattu tutkimushistoria alkaa vuodesta 1924, jolloin Antti Guttorm, Luhkkár Jovn' Ánde (1902–1983), Jovn' Ásllatin nuorempi veli, vietti vuoden Helsingissä kielentutkija, professori Frans Äimän kielenoppaana. Kun Jovn' Ánde palasi kotiinsa 1925, tuli hänen mukanaan eestiläinen lingvisti, Tarton yliopiston professori Julius Mark, joka teki kenttätöitä Utsjoella vuosina 1925–1926. Hän haastatteli Jovn' Ánden lisäksi tämän veljiä Aslakia ja Pietaria eli Pieraa, Luhkkár Jovn' Biehtár (1897–1937).

Valitettavasti Julius Markin kenttätömuistiinpanot ovat kadonneet toisen maailmansodan aikana. Käytettävissä ovat ainoastaan hänen julkaisemansa, saksaksi käännetyt versiot muutamista tarinoista (Mark 1932) sekä hänen matkakertomuksensa (Mark 1927). Sen sijaan Jovn' Ásllatin versio tapahtumista ja kuvaus Markista ja tämän oleskelusta Aittijoella on tallennettu nauhalle vuonna 1964. Jovn' Ásllat tiivisti: *"Juulius Marhka Tallinnasta Virusta oli oppinut mies, ja liian pitkä mies. Aina kysyi kaiken kolmesti."* (Aslak Guttorm, SKNA 4427; suomennos). Julius Mark oli yli kaksi metriä pitkä, mikä herätti Utsjoella huomiota. Ennen

mukana kuljetettavien tallennuslaitteiden aikaa oli haastateltavien työ monesti pitkästytävää, koska huolellinen tallentaminen vaati saman asian toistamista moneen kertaan.

Seuraavan laajemman kokoelman Aittijoen asukkaiden kerrontaa tallensi kielentutkija Terho Itkonen. Hän opiskeli ja tallensi kieltä kirjallisessa muodossa vuosina 1954 ja 1955. Hänen kielenoppinaan toimivat Luhkkár Jovn' Jovvna (1895–1976) sekä Jovn' Ásllat. Vuonna 1971 Itkonen julkaisi *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjassa* kokoelman vuonna 1955 kerättyä Jovn' Ásllatin kerrontaa nimellä *Uskomus-, tarina- ja satuaineistoa Tenon varresta* (Itkonen 1971). Tämän lisäksi Terho Itkonen äänitti veljeksiä vielä vuonna 1964 keräten Jounilta sanojen taivutusparadigmoja ja Ásllatilta kerrontaa. Seuraavana vuonna Itkonen nimitettiin professoriksi.

Jo vuonna 1956 Terho Itkosen setä, professori, kielentutkija ja folkloristi Erkki Itkonen oli yhdessä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston johtajan, kansanruno-udentutkimuksen professori Jouko Hautalan kanssa äänittänyt Jovn' Ásllatin kerrontaa. Itkonen ja Hautala olivat ajaneet SKS:n uudella äänitysausautolla Karigasniemelle, jonne olivat pyytäneet saapumaan myös joukon paikallisia kertojia. Tästä äänitekokoelmasta on julkaistu vain yksittäisiä osia (esim. Aikio ja Aikio 1981). Lisäksi aineistoa on käytetty Serge Rasmuksen ja Aino Valovirran graduissa, ja sitä on tarkoitus julkaista lisää lähitulevaisuudessa. Kunniahtori Luobbal Sámmol Sámmol, Samuli Aikio on litteroinut aineiston jo 1960-luvulla, ja suuri osa siitä on edelleen litteroitu digitaaliseen muotoon Máinnasheargi-projektin osana.

Vuosina 1967–1968 myös Dálvadas-projektin tutkijat kävivät haastattelemasta Jovn' Ásllatia. Aluksi hänen Dálvadasissa asunut siskonsa Risten Rasmus perheineen koetti suojella ikääntynyttä sukulaista raskaiksi koetuilta, monituntisilta haastatteluilta. He kertoivat tutkijoille esimerkiksi, että Jovn' Ásllat ottaa rahaa kertomisesta. Dálvadaslaiset nimittäin tiesivät, että tutkijat eivät suostu maksamaan palkkaa tai muuta korvausta haastatteluista, vaikka niihin kului paljon aikaa.

Sukulaisten yritys ei kuitenkaan tuottanut tulosta, vaan Jovn' Ásllatia kävivät haastattelemassa tuleva professori Olavi Korhonen, Anne Suomi, Helvi Nuorgam-Poutasuo sekä veljenpoika Johannes Guttorm, Luhkkár Jovvna Jon Jusse. Jovn' Ásllat oli tuolloin jo aika ikääntynyt, ja hänen aikaisemminkin puutteellinen suomen kielen taitonsa oli entisestään rapistunut. Siksi on harmillista, että ison osan haastatteluista teki ilmeisesti melko kokematon Anne Suomi, joka ei osannut saamea, toisin kuin muut haastattelijat.

Anne Suomen haastatteluäänitteeltä kuulee selvästi haastateltavan turhautumisen, kun kerronta ei onnistu toivotulla tavalla vieraalla kielellä. Haastattelijä myös keskeyttää kerronnan usean kerran, kun haastateltava poikkeaa haastattelijan suunnittelemissa kysymyksistä tai ei ymmärrä toisen aloittaneen haastattelijalle tuntemattomaan genreen kuuluvan kerrontanäytteen. Haastatteluasetelman ajatuksena lienee ollut testata, kertooko Jovn' Ásllat samat tarinat ja samalla tavalla tuntemattomalle suomalaiselle naistutkijalle kuin aikaisemmin haastatelleelle saamen kieltä puhuvalle miestutkijalle. Jälkikäteen on helppo huomata, että kyseessä oli sekä tutkimusetiikan että keruustrategian näkökulmasta virhearvio.

Äänitallenteiden lisäksi Aittijoen ihmisiä, myös Jovn' Ásllatia, ja heidän elämänsä ovat kuvanneet esimerkiksi kansatieteilijä-historioitsija Samuli Paulaharju vuonna 1925, valokuvaaja ja

kansanperinteen kerääjä Antti Hämäläinen vuonna 1948 sekä kansatieteilijä ja elokuvaaja Jorma Heinonen 1955.

Kuten edeltä käy ilmi, Jovn' Ásllat toimi vuosikymmenten ajan useiden professoreiden luottolähteenä ja ainakin muutaman professorin tekijänä. Hänen kerrontaansa on myös tallennettu poikkeuksellisen pitkän ajanjakson aikana, mikä on erittäin harvinaista varsin fragmentaarisisissa saamelaisen kerronnan kokoelmissa.

Luhkkár Jovn' Ásllatin repertuaari ja sen kehitys

Luhkkár Jovn' Ásllat tunsu tenonsaamelaisen kerronnan kaikki klassiset hahmot ja genret, myös sellaiset, jotka olivat jo hänen elinaikanaan käyneet harvinaisiksi. Hän oli esimerkiksi viimeisiä, jotka osasivat kertoa pitkiä monipolvisia ihmesatuja. Hänen lankonsa Ola Samuel Rasmus käyttikin Jovn' Ásllatista humoristista nimitystä *máinnasheargi* 'satuporohärkä', joka kuvasi tämän luontevaa taitoa liikkua satujen maailmassa.

Monipuolinen sisältöjen osaaminen ja taidokas kerrontatapa tekivät Jovn' Ásllatista suosittun myös tutkijoiden keskuudessa. Hän oli myös halukas kertomaan ja selvästi nautti tallennustilanteissa saamastaan huomiosta. Tutkijat tulivat hakemaan Jovn' Ásllatilta ihmesatuja, mutta häneltä pyydettiin usein myös uskomustarinoita, uskomuksia sekä memoraatteja, vaikka jälkimmäiset eivät olleetkaan hänen suosikkiaiheitaan. Yliluonnollisiin aiheisiin liittyvä kerronta on ollut jo vuosisatojen ajan keskeisin ulkopuolisia kiinnostanut saamelaisen perinteen osa. Tämä liittyy siihen, että jo varhaisimmissa kirjallisissa lähteissä toistellaan stereotyyppisiä kuvitelmia siitä, että saamelaisilla on poikkeuksellinen suhde yliluonnollisten asioiden kanssa.

Jovn' Ásllat piti itse pitkien ihmesatujen kertomisesta, ne olivat hänen bravuureitaan. Muita hänen omia suosikkiaiheitaan olivat erilaiset kummitustarinat (*gobmemáinnas*), paikallishistoriaan tai paikallisiin ihmisiin liittyvät tarinat (*historjjálaš muitalus*), uskomattomat tai muuten kiinnostavat "tositarinat", eräänlaiset kaupunkitarinoiden omaperäiset muunnokset, muistinnäytöt sekä imitaatiot tai matkimiset (*áddestaddan*). Joikujakin hän osasi, mutta ei ollut erikoisemmin musiikkimiehiä.

Perinteisistä saamelaisista kummitusaiheista hänen suosikkejaan olivat erityisesti muutamat vesiraukoista (*čáhcerávga*) ja staloista (*stállu*) kertovat sadut. Ne edustivat hänelle lähinnä *máinnas*-genreä eli epätosia tapahtumia, eivät memoraatteja tai uskomustarinoita, joita hän olisi pitänyt edes osin tosina. Hyvin lähelle kummitustarinoita tulivat merkillisistä "tositapah-tumista" kertovat kauhu- tai jännitystarinat, jotka tapahtuivat isossa maailmassa esimerkiksi Alaskan kultakentillä tai Atlanttia seilaavalla laivalla. Tämä tenonsaamelaisessa kerronnassa aivan uniikki genre syntyi siten, että Jovn' Ásllat luki erilaisista lehdistä kaupunkitarinoita tai muita Utsjoen perspektiivistä erikoisia asioita ja kehitteli niistä omaan repertuaariinsa sopivia versioita. Hän mainitsee useamman kerran lähteekseen Oulussa vuosina 1877–1949 ilmestyneen *Kaiku*-sanomalehden.

Hänen kertomansa paikalliseen elämään ja ihmisiin liittyvät tarinat ja lyhyet kaskumaiset kertomukset kietoutuivat tavallisesti jonkin hauskan, kiinnostavan tai jännittävän yksityiskohdan tai sattumuksen ympärille, ja niihin liittyi usein persoonallisten henkilöahmojen imitoimista. Hänen kerrontaansa ei kuulunut yleensä tenonsaamelaisen liioittelukerronnan

piirteitä eikä huumori ollut kerronnan keskeinen teema, vaan mukana kulkeva positiivinen mauste.

Jovn' Ásllat oli ylpeä hyvästä muististaan ja toi sen esille erilaisten muistinnäyttöjen kautta. Sellainen saattoi olla esimerkiksi tietty sadan sanan mittainen tarina, jonka kaikki sanat alkoivat samalla kirjaimella tai jonkin tietyn papin saarnan toistaminen. Hän myös muisti kaikkien lähipiirin ihmisten syntymäpäivät ja -vuodet ulkoa. Toinen hänen erikoistaitonsa oli imitoiminen ja matkiminen, joka on vähemmän tunnettu, mutta erittäin suosittu saamelainen genre. Jovn' Ásllat oli erikoistunut matkimaan ihmisiä, heidän ääntään, puherytmää ja sanavalintojaan. Hän osasi elävästi jäljitellä esimerkiksi pappien ja saarnamiesten puhetyylejä, mutta myös tavallisten ihmisten arkista puhetta. Eläimiä hän ei yleensä matkinut, mutta yksi hänen huippunumeroistaan oli matkia Vuoreijassa kuulemaansa italialaista moniäänistä posetiivia.

Jovn' Ásllat kehitti ja laajensi repertuaariaan aktiivisesti koko elämänsä ajan. Hän oli liikkunut jo nuorena paljon ja vielä vanhanakin liikkui pitkin kotiseutuaan ja tapasi paljon ihmisiä. Nuoruusvuosien matkoilta Varanginvuonolta hän toi mukanaan joukon satuja, joita Ylä-Tenolla kertoivat hänen lisäksi vain samanikäiset tai nuoremmat lähisuvun jäsenet. Näiden satujen alkuperästä todistaa se, että niiden toisintoja löytyy norjalaisista 1800-luvun lopun kokoelmista, joihin on tallennettu rannikon pohjoissaamelaisten kerrontaa. Jovn' Ásllatin tiedetään lukeneen paljon erilaisia lehtiä ja kirjoja sekä käyneen esimerkiksi Kaarasjoella seuraamassa käräjiä saadakseen uusia meheviä aineksia kerrontaansa. Eräs dálvadaslainen totesikin kuivakasti, että "se kyllä satuja kertoilee: sillä on kyllä ollut mahdollisuuksia opiskella noita joutavia asioita, kun ei ollut mitään taloustöitä" (Ville Järvensivu, TKU/A/69/30; suomennos).

Luhkkár Jovn' Ásllatin kerrontatilanteet ja -tapa

Jovn' Ásllat kertoi eri paikoissa kulkiessaan, mutta ei kulkenut varta vasten kertomassa tai ottanut kertomisesta palkkiota, vaikka Dálvadas-projektin tutkijoille näin väitettiinkin. Kerrominen ei ollut hänelle työtä, vaan rakas harrastus.

Hän liikkui aloilleen asetuttuaan ennen kaikkea sukulaistensa luona Ylä-Tenolla aina Kaarasjoella asti. Ala-Tenolla häntä ei tunnettu kertojana lainkaan. Kerronta tapahtui tyypillisesti yksityiskodeissa vierailujen yhteydessä. Kotona ollessaan hän kertoi useimmiten kotonaan tai ulkona kotipihassaan. Erityisesti pihalla ollut pieni kohouma nimeltään Duodjeboldni 'Käsityökumpare', paikka, jossa Jovn' Ásllat teki puutöitään ulkona kesäisin, oli useiden sukulaisten mainitsema tarinointipaikka. Sinne kerääntyi iso joukko lapsia naapuritaloista satuja kuuntelemaan.

Jovn' Ásllat kertoi mielellään sekä lapsille että aikuisille, mutta kerronnan sisältö vaihteli kuulijakunnan mukaan. Äänitallenteiden perusteella on ilmeistä, että hän kertoi mielellään myös tutkijoille. Erityisen mieluusti Jovn' Ásllat vaikuttaa kertoneen lapsille: hän oli hyvin lapsirakas ja lasten aidot reaktiot innostivat häntä. Sukulaisten mukaan hänen satutuokionsa auttoivat pitämään naapuruston lapset turvallisessa paikassa, mutta poissa vanhempien jaloista, kun näillä oli kiire töiden kanssa. Tällaisen toimintatavan voi ymmärtää epäsuorana palkkiona esimerkiksi maidosta, jota saatiin lasten kotitaloista.

Kuva 2. Aittijoen lapsia, Jovn' Ásllatin suosikkikuulijakuntaa isänsä apuna ja seurana veneenteossa vuonna 1948. Kuva: Antti Hämäläinen, Museovirasto, Suomalais-ugrilainen kuvakokoelma. CC BY 4.0.

Jovn' Ásllat eläytyi kertomaansa erittäin voimakkaasti ja tuntui usein tempautuvan omaan tarinaansa mukaan siten, että toden ja tarinan raja alkoi häipyä. Tai ainakin tällaisen vaikutelman hän tahtoi antaa: eläytyminen lienee ollut osa tietoista kerronstrategiaa, jolla hän sai kuulijansa tempaistua mukaan tarinaan.

Yksi eläytymisstrategian osa oli, että hän käytti erilaista, kullekin hahmolle sopivaa ääntä niiden repliikkejä toistaessaan tai kertojana toimiessaan. Tästä on paljon esimerkkejä kenttä-äänitteillä. Esimerkiksi "liian pitkän" Julius Markin ääni oli matala, rauhallinen basso, kun taas hänen pituuttaan ihmetelleen vanhan Dorte-Jovssetin ääni oli nasaalinen ja nariseva, hieman änkyttävä. Kertojan ääni oli lähellä Jovn' Ásllatin luontaista rekisteriä, muttei kuitenkaan sama.

Jovn' Ásllatin kerronta oli hyvin eloisaa myös kieleltään. Sille oli tyypillistä todella tunnistettava nuotti ja puheen ja kerronnan rytmittäminen taukojen, painokkaiden pikkusanojen sekä puhenopeuden ja lausepainon vaihtelun avulla. Hän myös siirtyi minämuodosta kolmanteen persoonaan ja takaisin aina kulloisenkin juonenkohdan vaatimusten mukaan. Näillä keinoilla hän pyrki pitämään kerronnan informaatorakenteen selkeänä.

Hän oli myös saamen kielen puhujana ehdoton taituri: hänen sanastonsa oli todella monipuolinen ja hän osasi johtaa sanoja puhetta luonnollisesti elävöittäväällä tavalla. Sen sijaan hänen suomen kielestään vastaava rikkaus ja monivivahteisuus puuttui, mutta arkipäiväisten asioiden selittäminen onnistui kyllä ymmärrettävästi, vaikka sanoja välillä hakien.

Saameksi kertoessaan Jovn' Ásllat ei äänitteillä juuri koskaan änkytä tai hae sanoja kesken kertomuksen, vaan puhuu todella selkeästi ja huolitellusti. Tämä on hänelle selvästi myös

tärkeää. Esimerkiksi kun Terho Itkonen pyytää tätä kertomaan erään tietyn tarinan, jää Jovn' Ásllat hetkeksi hiljaa miettimään ja selittää tätä sanomalla, että "Ei saa [tarina] mennä sinne tänne" (SKNA 4427). Hänen piti siis hetki miettiä ja suunnitella, mitä kertoo ja miten, jotta tarina menee oikein ja sujuvasti ensiesityksellä. Kerronnan esitysluonteisuutta kuvastaa myös se, että kertoessaan hän puhui eri tavalla kuin muulloin. Myös yhden satu- tai tarinakokonaisuuden sisältävän esityksen alku ja loppu on usein jollakin kielellisellä keinolla tuotu esille.

Tällaisten ääninauhoiltakin havaittavien kerronnan ominaisuuksien lisäksi saimme vielä paljon lisätietoa Jovn' Ásllatin kerrontatavasta haastatteleamalla hänen kerrontaansa lapsina kuulleita ja nähneitä sukulaisia. Heistä melkein jokainen kertoi siitä, kuinka Jovn' Ásllat eli myös fyysisesti mukana kerronnassa. "Oli kuin jokainen neljästä raajasta olisi kertonut omaa tarinaansa" kertoi yksi haastateltu. Toinen kuvasi enoansa "yhdenmiehen näytelmäseurueeksi". Kerrontaan kuului siis myös fyysinen hahmojen imitointi ja roolien ottaminen.

Haastattelujen perusteella Jovn' Ásllat oli erittäin hyvänä ja eläytyvänä pidetty kertoja. Kuulijoita ilahdutti kerrontatavan lisäksi Jovn' Ásllatin juttujen mukavuus, tuoreus ja vaihtuvuus. Häneltä kuultiin myös sellaisia tarinoita, joita muut eivät osanneet kertoa ja aina oli uudenlaista kuultavaa tarjolla. Uusien tarinoiden kehittäminen ei ollut mikään salaisuus, vaan Jovn' Ásllat kertoi siitä avoimesti ja ylpeänä. Useamman kerran haastatteluissa mainittiin myös hänen uskomattoman hyvä muistinsa. Yleisesti todettiin, että mieluummin Jovn' Ásllat kertoi kuin teki töitä.

Luhkkár Jovn' Ásllatista kerrottua

Jovn' Ásllat oli siis tunnustettu mestarikertoja, *máinnasheargi*, mutta myös kerronnan kohde. Hänestä kerrotuissa tarinoissa hänelle oli kuitenkin varattu sankarin roolin sijaan antisankarin rooli. Hänestä kerrotut tarinat jakaantuvat muutamaan päätyyppiin.

Yksi toistuva aihe on kalastus. Näissä tarinoissa joko lohipatton tai onkeen on tarttunut riettaan iso kala, jota Jovn' Ásllat pelästyy pahan kerran peläten sen upottavan veneen tai sorsatavan padon. Niinpä hän päästää kalan tahallaan pakoon. Heandarát Biret kiukustuu tästä suuresti. Tämän jälkeen pato puretaan ja ongella käydään vain sellaisessa paikassa, josta tulee pieniä harjuksia.

Erityisesti Jovn' Ásllatin kuoleman jälkeen Heandarát Biret kertoi seksuaalisväritteisiä pilkkakertomuksia miehestään. Niissä toistui Jovn' Ásllatin välinpitämättömyys vaimoan kohtaan sukupuolisissa asioissa tai yleisempi naissukupuoleen ja seksiin kohdistuvan kiinnostuksen puute, arkuus tai pelko. Toisaalta muut kertoivat tarinoita Heandarát Biretin akkavallasta: tämän kerrottiin pitävän vastuskyvytöntä miestänsä tohvelin alla. Kerrottiin esimerkiksi, että puolisoilla oli kummallakin omat halkopinonsa eikä mies uskaltanut ottaa halkoakaan vaimonsa pinosta. Jovn' Ásllatin oma pino oli viimeisen päälle siisti ja päädyistä niin sileä, että oli kuin "*voihin veistetty*".

Toistuva kerronnan aihe on myös Jovn' Ásllatin laiskuus tai paremminkin aikaansaamattomuus töiden suhteen. Esimerkiksi eräs naapuri kertoi, kuinka Jovn' Ásllatin veneeseen oli ilmestynyt laho kohta. Sen korjaamiseen kului koko kesä, joka Lapissakin on kuitenkin usean kuukauden mittainen. Toisaalta korjaus oli tehty niin hienosti, ettei vertaista ollut nähty.

Yleisempää moraalista paheksuntaa aiheutti se, että joutavaan satuiluun ja tarinoiden suunnitteluun löytyi loputtomasti aikaa ja intoa, jopa siinä määrin, että, ainakin puheiden mukaan, talouden rahatuloista joutui vastaamaan enimmäkseen vaimo.

Aikaansaamattomuuteen yhdistyy kerronnassa usein maininta saituudesta, vaikka todellisuudessa kyse lienee ollut vähävaraisuudesta. Tämän kanssa on ristiriidassa se, että puoliset kulkivat aina vieraillessa parhaat päällä ja viimeisen päälle kauniisti puettuina. Tällä tavalla ylpeä vaimo esitteli myös käsityötaitoaan.

Pelkuruuteen liittyvät tarinat ovat osa laajempaa ”Guttormin poikiin” liittyvää kertomussikermää, jota on kerrottu Aittijoen pojista sukupolvesta toiseen. Niiden päähenkilöt pelkäävät selittämättömästi kotikentän ulkopuolelle menemistä tai ovat muuten erikoisen arkoja. Tarinoilla ei ole totuuspohjaa, vaan kyse vaikuttaa olleen elinkeinorajojen sosiaalisesta ylläpitämisestä: poroperheiden jäsenet, *badjeolbmot* eli ylämaan ihmiset kertoivat näin aittijokelaisista, jotka olivat porottomia, vähävaraisten lehmätalojen poikia, *johgátteolbmot* eli jokirannan ihmisiä (ks. tarkemmin esim. Valtonen 2020, 44–47). Vastineeksi aittijokelaiset pilkkasivat raharikkaita poroihmisiä. Aina hienoimmasta poronvasanturkiksesta tehdyissä vaatteissa koreilevia poroihmisiä kutsuttiin esimerkiksi nimellä *snávvgut* ’sileäkarvainen eläin’, ja yksikin oli niin poromies, että leukujakin piti olla vyöllä vähintään yhdeksän. Saidat ja epäystävälliset pororikkaat olivat myös toistuva aihe.

Tällaiset Ylä-Tenolla tavalliset sosioekonomisia rajoja ja moraalikoodeja esiin tuovat tarinat, joita liittyy myös muihin kuin ”Guttormin poikiin” ovat tavallisia ja ne kerrotaan hyväntahtoisen huumorin hengessä. Erikoisista persoonista ja vanhemmista ihmisistä kerrotaan paljon, mutta hyväntahtoisesti ja peruskunnioitus säilyttäen. Ylä-Tenollakin suositussa, pohjoissaamelaisessa liioittelukerronnassa nolo antisankari on aluksi pahassa kiipelissä, mutta päätyy merkillisten tapahtumakulkujen kautta lopulta sankariksi usein nokkeluutensa ansiosta. Näin on esimerkiksi monissa Jovn’ Ásllatin serkusta kertovissa Taka-Lapin Jooseppi -kertomuksissa, jotka tuovat mieleen paroni von Münchhausenin ihmeelliset seikkailut.

Sen sijaan osa Jovn’ Ásllatista kerrotuista tarinoista on säilyttäen liki pilkkaavia eikä hän koskaan pääse eroon antisankarin asemastaan. Tämä poikkeaa Ylä-Tenon kerrontaperinteestä. Seksuaalisuus näin peittelemättömänä teemana on ylipäänsä harvinainen paikallisessa kerronnassa, mutta hyvin poikkeuksellista on, että kerronta on myös negatiivista ja kohdistuu näin selkeästi tiettyyn ihmiseen. Tarinoiden loukkaavuudesta kertoo sekin, että Jovn’ Ásllatista kerrottiin vain silloin, kun hän ei ollut kuulemassa. Esimerkiksi liioittelukerronnan antisankarit kertoivat juttuja jopa itse tai olivat niiden kerrontaa kuuntelemassa.

Jovn’ Ásllatista kerrotut, osin melko rajutkin pilkkatarinat muistuttavat inarinsaamelaisia pilkkatarinoita. Esimerkiksi Heandarát Biretin äidinisä Yrjänä Sarre, Jáák’ Irván (1830–1918) oli Länsi-Inarissa laajalti tunnettu kertoja (Mattus 1993). Hänen repertuaarinsa keskeisiä aineksia olivat omat ihmeelliset seikkailut ja saavutukset, joissa hänet esitettiin usein myös koomisena antisankarina. Erityisesti tarinat nolosti päättyneistä metsästysretkistä ovat inarinsaamelaisessa kerronnassa toistuva aihe. (Esim. Morottaja 1997.) Mieleen tulee, että voisiko tällaisten tarinoiden taustalla olla juuri Heandarát Biretin mukana siirtynyt perinne. Kiinnostavaa on, että hän ei muutoin haukkunut miestään millään tavalla, vaikka monien mukaan hän sai ajoittain hoivata epäkäytännöllistä miestään kuin lasta ja elättää käsitöillään molempia (esim. Birit Katekeetta, TKU/A/69/46). Kyse siis tuskin oli vaimon katkeruudesta miestään kohtaan.

Kuva 3. Jovn' Ásllat kävelee kohti kotipihaansa Tenon jäätä pitkin vuonna 1955. Kuva: Jorma Heinonen, Museovirasto, Suomalais-ugrilainen kuvakokoelma. CC BY 4.0.

Kerronta sosiaalisten suhteiden kuvastajana

Perinteen sisältöjen ja kerronnan kautta on toisinaan mahdollista tehdä näkyviksi paikallisyhteisöjen sosiaalisia suhteita ja rajoja. Tenonsaamelaisten osalta tätä on käsitelty esimerkiksi Lassi Saressalo artikkelissaan *Kadja-Nilla – avain perinteen sanottavaan* (1985). Siinä Saressalo kuvaa, miten Gádjá Nillá, Nils Vuolab (1856–1929), Utsjoen tunnetuin pororikas, on kertojasta riippuen joko neuvokas sankari tai rikas riistäjä, joka teettää joutavia töitä sellaisilla, jotka pyytävät häneltä lihaa. Näiden tarinoiden tematiikka toisintaa siis sitä samaa ylämaanihmisten ja jokirannanihmisten välistä sosioekonomista rajaa kuin ”Guttormin pojista” kerrotut tarinat ja niiden vastatarinat. Perinteen muutosta ja stereotypisoitumista kuvastaa se, että kaikkein räikeimpiä tarinoita Gádjá Nillásta ovat omien havaintojeni mukaan kertoneet ne sukupolvet, jotka eivät häntä henkilökohtaisesti tunteneet. Sen sijaan hänen aikaistensa näkökulma on paljon monivivahteisempi.

Omassa artikkelissani *Ylä-Tenon saamelaisten maiseman kielellinen ulottuvuus* (Valtonen 2020) olen kuvannut esimerkiksi sitä, miten joikuperinnettä koskevat sosiaaliset säännöt ovat spatiaalisia. Aikuinen poika ei voi joikata haastattelijalle kotikentässä, koska uskonnolliset vanhemmat eivät hyväksy sitä. Sen sijaan joikaaminen ei ole mikään ongelma, kun se tapahtuu metsän puolella, poissa kentästä. Sama koskee joitakin kerronnan lajeja: niillä on ollut oma reviiirinsä ja sosiaalinen kontekstinsa. Esimerkiksi tietyt serkusporukat ovat kertoneet samat kummitusjutut vuodesta toiseen nuotiolla hillasuon laidalla syyskesän pimenevinä iltoina.

Tuija Saarinen on pohtinut väitöskirjassaan *Poikkeusyksilö ja kyläyhteisö: Tutkimus Heikan Jussin (Juho Mäkäräisen) elämästä ja huumorista* (Saarinen 2003) muista kyläläisistä poikkeavien henkilöiden roolia kertojina ja kerronnan merkitystä heidän elämässään. Saarisen mukaan ruraaliyhteisöissä naapureista ja heidän asioistaan puhuttiin aina, mutta etenkin

ristiriitaisista tai poikkeavista hahmoista kerrottiin huvittavimpia juttuja. Vaikka Jovn' Áslat ja Heikan Jussi olivat monella tavalla hyvin erilaisia hahmoja, nostaa Saarinen kuitenkin esille monia sellaisia asioita, joita on hyvä pohtia myös Jovn' Áslatin kontekstia analysoitaessa, kunhan pitää mielessä sen, että sopivuuden säännöt poikkeavat ryhmästä toiseen.

Kerronnan ja kertojien suhde sosiaalisiin rajoihin

Luhkkár Jovn' Áslat, toisin kuin Heikan Jussi, ei kertonut ensisijaisesti tullakseen hyväksytyksi tai pitääkseen yllä sosiaalisia rajoja. Hän tuntuu kertoneen puhtaasti kertomisen nautinnosta ja positiivisen palautteen tuottamasta mielihyvästä. Jovn' Áslat ei ollut erikoisen poikkeava tai ristiriitainen hahmo, vaan kertojanlahjoaan ja käsityötaitoaan lukuun ottamatta melko tavallinen vanhanaikainen tenonsaamelainen mies. Hän ei toki noudattanut kaikkia oman yhteisönsä odotuksia ja normeja, etenkin mitä työntekoon tulee, vaan otti itselleen aikaa ja vapauksia luovuutensa toteuttamiseen. Hän ei kuitenkaan ollut samanlainen kyläoriginelli kuin Saarisen kuvaama Heikan Jussi, jonka tempaukset muistuttavat enemmän Taka-Lapin Joosepin temppuja.

Jovn' Áslat kertoi hyvin rajalliselle joukolle ihmisiä, lähinnä sukulaisille. Laajemmin Utsjoella kysellessämme olemme huomanneet, että kovin monet muut kuin sukulaiset eivät häntä juuri tunteneet. Tätä tukee se, että Jovn' Áslatin Jäämereltä mukanaan tuomat kertomukset ovat levinneet ainoastaan lähisuvun piiriin. Hän oli siis vain hyvin paikallisesti tunnettu kertojamestarinakin. Kiinnostavaa on, että Jovn' Áslatista antisankarina kertovat kaikkein negatiivisimmat tarinat ovat myös levikiltään samalla tavalla suppeita eli niitä on kertonut vain lähisuku. Kaikkein pilkkaavimpia tarinoita lähinnä vain Heandarát Biret itse. Ei ole varmastiakaan sattumaa, että kyseessä on sama joukko lähisukua, jotka käyttivät Jovn' Áslatista myös nimeä Nenná. Vaikuttaa siltä, että muiden kuin lähisukulaisten ei katsottu olevan soveliaista kertoa näitä juttuja tai käyttää tätä lempinimeä.

Dálvadasissa Jovn' Áslat -tarinoita on kertonut lähinnä vain Ola Samuel Rasmus, Jovn' Áslatin lanko ja jossain määrin kilpaileva kertojahahmo, sekä tämän pojat, joille Jovn' Áslat oli eno. Hekin kertoivat lähinnä Jovn' Áslatin kalaretkistä. Niissä kerronnan ote on paljon lempeämpi kuin esimerkiksi seksuaaliteemaisissa kertomuksissa. Laajemmassa kertojapiirissä moraalisesti paheksuvaan sävyyn on sen sijaan huomauteltu Jovn' Áslatin aikaansaamattomuudesta sekä tarinoiden kehittelyyn ja kertomiseen käytetystä ajasta. Nämä huomautukset eivät ole kuitenkaan kiteytyneet tarinoiksi. Hyväntahtoisempien, humorististen tarinoiden leviämistä on varmasti estänyt myös se, että tällaisten henkilötarinoiden toimivuus perustuu pitkälti siihen, että kuulija tuntee kerronnan kohteen, joka tässä tapauksessa ei ollut laajalti tunnettu.

Edelleen avoimeksi kysymykseksi ja tulevien, tarkempien analyysien kohteeksi jää se, onko Jovn' Áslatista kerrotuilla pilkallisilla tarinoilla Heandarát Biretin kautta yhteys inarinsaamelaiseen perinteeseen. Joka tapauksessa jo tämä tarkastelu osoittaa, miten erilainen inarinsaamelaisen ja tenonsaamelaisen humoristisen kerronnan sävy voi olla. Mielestäni on erittäin tärkeää etsiä, pohtia ja tunnistaa saamelaisen kerronnan moninaisuutta ja eri saamelaisyhteisöjen välisiä eroja niiden omista näkökulmista. Tässä on vielä paljon työtä tehtäväksi.

Eatnat giitosat – Paljon kiitoksia!

Lähteet ja kirjallisuus

- SKNA Suomen kielen nauhoitearkisto. Kotimaisten kielten keskus. Helsinki
- SKS KRA.SP Samuli Paulaharjun kokoelma. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Arkisto. Helsinki.
- TKU/A/ Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkisto, Folkloristiikan ja uskontotieteen TKU-kokoelma. Saamelaisen folkloren tutkimusprojektin eli Talvadas-projektin äänitearkisto. Turun yliopisto.
- Aikio, Annukka ja Samuli Aikio. 1981. *Girdinoaiddi bárdni*. Helsinki: WSOY.
- Guttorm, Eino V. K. 1980. Heandarar-Biret lea okta minguin. *Sápmelaš* 1980(5–6):2.
- Itkonen, Terho. 1971. *Uskomus-, tarina- ja satuaineistoa Tenon varresta*. Eripainos Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjasta 71. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Mark, Julius. 1927. "Reisebericht." *Finnisch-Ugrische Forschungen* 18: 122–126.
- Mark, Julius. 1932. "Einige mythische Gestalten bei den Utsjoki-Lappen." *Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused* 26: 201–231.
- Mattus, Ilmari. 1993. "Sare suuhâ." *Anarâš* 1993(elomáánu): 3–43.
- Morottaja, Matti, toim. 1997. *Tovlááh mainâseh*. Aanaar: Anarâš kielâ servi.
- Nahkiaisaja, Tarja. 2016. *Saamelaisten maat ja vedet kruunun uudistiloiksi: asutus ja maankäyttö Inarissa ja Utsjoella vuosina 1749–1925*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 134. Oulu: Oulun yliopisto. <https://oulurepo oulu.fi/handle/10024/35718>.
- Rasmus, Sierge. 2016. *Vearbbaid duddjomin: aspektuála vearbasuorgásat Luhkár Jovn' Ásllaha mitalusain*. Pro gradu -tutkielma. Giellagas-instituutti. Oulun yliopisto. <https://oulurepo oulu.fi/handle/10024/8025>.
- Saarinen, Tuija. 2003. *Poikkeusyksilö ja kyläyhteisö: Tutkimus Heikan Jussin (Juho Mäkäräisen) elämästä ja huumorista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saressalo, Lassi. 1982. *Talvadasen kylän etnohistoriallinen kehitys: Etnologinen tutkimus tenonsaamelaisen kylän elinkeinomuutoksesta*. Folkloristiikan tutkimuksia 1. Turku: Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitos.
- Saressalo, Lassi. 1985. "Kadja-Nilla – avain perinteen sanottavaan." *Etiäinen* 1: 113–134.
- Solbakk, Aage. 2001. *Deanuleahki: Sogat, historjá*. Kárâšjohka: Čálliidlagáduš.
- Valtonen, Taarna. 1999. *Saamelaiset muinaisjäännökset*. Kandidaatin tutkielma. Arkeologian laitos. Oulun yliopisto.
- Valtonen, Taarna. 2003a. *Báikenamat ja kultureana. Ohcejoga Dálvadasa duottarguovllu báikenamat funktionála geahččanguovllus*. Kandidaatin tutkielma. Giellagas-instituutti. Oulun yliopisto.
- Valtonen, Taarna. 2003b. *Ohcejoga Dálvadasa duottarguovllubáikenamat. Sámegeielabáikenammavuogádaga semiotihkalaš guorahallan*. Maisterin tutkielma. Giellagas-instituutti. Oulun yliopisto.
- Valtonen, Taarna. 2003c. *Paistunturin purnut. Historiallisen etnoarkeologian lähestymistapa*. Sivulaudatur tutkielma. Arkeologian laitos. Oulun yliopisto.
- Valtonen, Taarna. 2014. *Mielen laaksot. Mielen vuemieh. Miela vuomit. Mielâ vyemeh. Miöl vue´m. Neljän saamen kielen paikannimien rakenne, sanasto ja rinnakkaisnimet vähemmistö–enemmistö-suhteiden kuvastajina*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 271 ja Giellagas-instituutin julkaisusarja 15. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <https://www.sgr.fi/fi/files/original/f65db3984f2cd7b3e5b94b1e16e645a1.png>.
- Valtonen, Taarna. 2020. "Ylä-Tenon saamelaisten maiseman kielellinen ulottuvuus: paikannimet, paikat ja perinne." *Elore* 2020(2): 30–61. <https://doi.org/10.30666/elore.97259>.

Taarna Valtonen on saamen kielen dosentti Oulun yliopistossa sekä tutkija Helsingin ja Turun yliopistoissa.